

GYERMEKVÁLLALÁS

KAPITÁNY BALÁZS – SPÉDER ZSOLT

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » Az élveszületések száma Magyarországon az elmúlt években igen alacsony szinten stagnált, nem sikerül megközelíteni a 2008-as válságig jellemző értékeket. A 2014 folyamán néhány hónap alatt megfigyelt, az előző évekénél magasabb születésszámok sem jelentettek (mindeddig) érdemi fordulatot.
- » Mivel a szülőképes korban lévő nők száma gyorsan csökken, a termékenység szintjének legfontosabb mutatója, a teljes termékenységi arányszám a születésszám jelentősebb növekedése nélkül is tudott emelkedni: 2014-ben elérte az 1,4-es értéket.
- » Az elmúlt években több európai országban is csökkent a termékenység, ennek következtében javult Magyarország relatív helyzete. A teljes termékenységi arányszám tekintetében hazánk a 2014-es előzetes becslések szerint a 28 EU tagállam között a 21. helyen található.
- » A gyerekvállalás életúton belüli kitolódásának tempója az elmúlt években nagyon lelassult (első gyermekek esetében meg is szűnt). A termékenységi arányszámok emelkedésének alacsony mértéke arra utal, hogy a korábban elhalasztott gyermekek „bepótlása” csak alacsony arányban fog bekövetkezni.
- » A gyermekvállalási kedv rendszerint összefüggésben áll az iskolai végzettséggel: a magasabb végzettségű anyák általában kevesebb gyermeket vállalnak. Ez az összefüggés Magyarországon ma már csak megszorításokkal érvényesül. Míg a szakmunkás végzettségűek és az érettségivel rendelkezők gyermekvállalási hajlandósága egyértelműen eltér egymástól, addig az érettségizettek és a diplomások viszonylatában többé-kevésbé megegyezik.
- » A házasságon kívüli gyermekvállalás aránya 2014-ben csaknem elérte a 48%-ot, a házasságon belüli gyermekvállalás már kizárólag a diplomás nők körében maradt domináns. 2012 óta hazánkban az első gyermekek többsége házasságon kívül születik, vagyis a szülővé válás ma már jellemzően nem kötődik a házassági állapothoz.
- » A házasságon kívüli gyermekvállalás növekedése elsősorban az élettársi kapcsolatokban történő gyermekvállalás előretörésére vezethető vissza. Az egyedülálló anyaként

való gyermekvállalás aránya 1990 óta érdemben nem változott, az összes születés alig több mint tizedét teheti ki.

» Átalakultak a családdal és a gyermekekkel kapcsolatos értékek, ez az értékváltozás azonban nem átütő erejű, és jelentős részben nem megelőzi, hanem mintegy „követi” a már bekövetkezett változásokat.

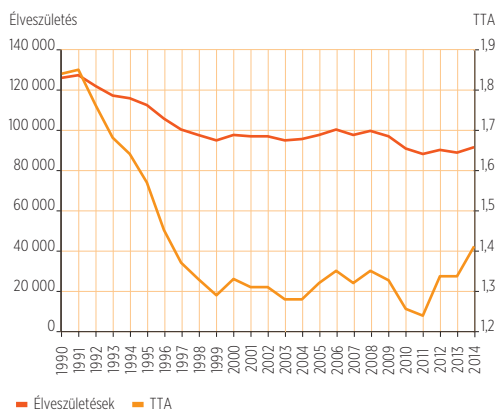
» Az elmúlt években felerősödő kivándorlás elsősorban a gyermekvállalási korban lévő korosztályokat érinti. Az első adatok arra utalnak, hogy a hazai termékenységi mutatókat erőteljesen befolyásolhatja a migráns népesség Magyarországon kívüli gyermekvállalási magatartása.

A GYERMEKVÁLLALÁSI KEDV VÁLTOZÁSAI TÉRBEN ÉS IDŐBEN

2014-ben 91 500 gyermek született Magyarországon. Ez egyfelől továbbra is igen alacsony számnak tekinthető, másfelől azonban az elmúlt öt év legmagasabb értéke.

A rendszerváltás követően az élveszülések számának alakulása a következőképpen szakaszolható. Az 1991-es 127 ezer fős értékről 1999-re folyamatosan lecsökkent 95 ezer főig. Ezt követően egy évtizedig 95 és 100 ezer fő közötti szinten stagnált. 2008-ban még meghaladta a 99 000 főt, ezután azonban ez az érték két év alatt igen gyorsan 90 ezer fő közelébe csökkent. 2010 óta ismét stagnálásról beszélhetünk, csakhogy egy korábnál lényegesen alacsonyabb szinten: az évi születések száma 88 és 91 ezer fő között ingadozik. Az eddigi abszolút mélypont a 2011-es év volt 88 049 születéssel (1. ábra).

1. ábra. Az élveszülések száma és a teljes termékenységi arányszám Magyarországon, 1990–2014

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a mélyponthoz képest történeti érdemi javulás a születésszámban a 2014. év végéig, kissé összetettebb módon, részletesebb, havi bontásban szükséges megvizsgálni az adatokat. A havi adatokból (amelyeket itt nem közlünk) az derül ki, hogy

a 2010 nyarán bekövetkezett történelmi mélyponthoz vezető sokszerű zuhanást követően 2014 decemberéig nem figyelhető meg trendszerű növekedés. Még 2014 februárja is (2013 decemberéhez hasonlóan) az egyik olyan hónap volt, amikor minden idők legalacsonyabb februári születésszáma volt megfigyelhető.

Hogy a 2014. évi 91 500 élveszületés Magyarország esetén „mire elég”, azt a különféle demográfiai mutatószámok kiszámításával lehet megvilágítani. Ezek közül a legelterjedtebben használatos az úgynevezett *teljes termékenységi arányszám* (TTA), amelynek értékét szintén feltüntetjük az első ábrán. E mutatószám némi leegyszerűsítéssel azt mutatja, hogy amennyiben az adott évi gyermekvállalási viszonyok állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeket szülne. A TTA értékének meg kellene haladnia a kettőt ahhoz, hogy egy népesség újratermelje magát. Ezzel szemben Magyarországon a 2013. évi teljes termékenységi arányszám 1,34 volt. A 2014. évi érték kiszámításához még nem ismertek a pontos adatok, de az előzetes érték 1,41. Amennyiben véglegesen is eléri majd az 1,4-es értéket (márpedig ez elég valószínű), akkor 1997 óta ez lesz a legmagasabb hazai termékenységi arányszám.

Látható, hogy az elmúlt évtizedekben a születések száma és a teljes termékenységi arányszám jellemzően együtt mozgott, azonban az elmúlt néhány évben a teljes termékenységi arányszám valamivel kedvezőbbben változott, mint a születések száma. Ennek az az oka, hogy 2012-t követően elkezdett felgyorsulni azon női korcsoportok (20–40 évesek) létszámának csökkenése, akik körében viszonylag magas a gyermekvállalási kedv. Tehát egyre kevesebb potenciális anya vállalt ugyanannyi vagy kicsit több gyermeket, így az egy nőre jutó termékenység nőtt. Mivel ez a folyamat a következő években tovább fog gyorsulni (az 1974–1978 között született nagy létszámú korosztály eléri a 40 éves kort), szét

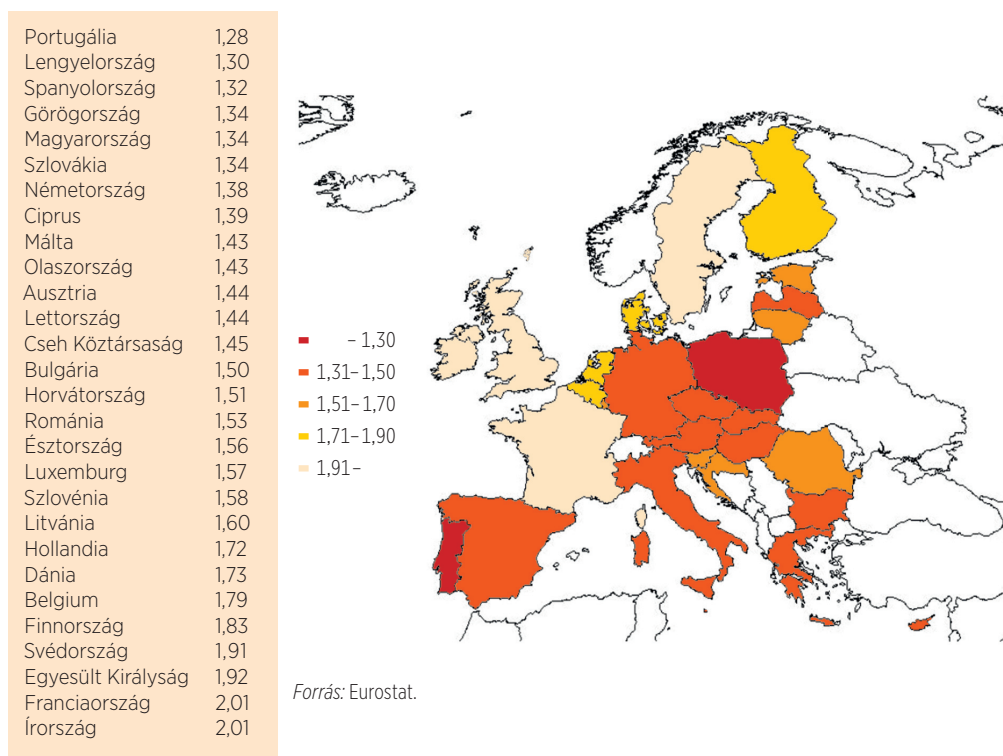
fog válni a két mutató: a teljes termékenység már abban az esetben is látványosan fog emelkedni, ha a születések éves száma stagnálni, esetleg kicsit csökkenni fog. Előretételezve, a következő évtizedben – amikor majd az ezredforduló körül született nők válnak felnőtté – olyannyira csökkenni fog a szülőképes korban lévő nők létszáma, hogy a gyermekvállalási hajlandóság esetleges növekedése mellett is csökkenő születésszámot jelent majd.

Érdekes megvizsgálni a teljes termékenységi arányszámot nemzetközi összehasonlításban. Sajnos a hivatalos Eurostat-adatok még csak 2012-ről állnak rendelkezésre. Ezek szerint az Európai Unió átlagos teljes termékenységi aránya az ezredfordulót követő növekedést, majd a 2008–2010-es stagnálást követően minimális mértékben csökkent 2010 és 2012 között (1,61-ről 1,58-ra).

Nyugat- és Észak-Európában a megfigyelhető kisebb csökkenés ellenére alapvetően nem változott a kép. Itt találhatóak azok a tagállamok, amelyek vagy nem küszködnek jelentős termékenységi problémákkal (ilyen az 1,9 feletti teljes termékenységi arányszámmal rendelkező Franciaország, Nagy-Britannia, Írország, Svédország), vagy legalábbis a teljes termékenységi arányszámuk meghaladja az 1,6-os értéket (például Hollandia, Belgium).

Ezzel szemben az elmúlt években jelentős mértékű romlás következett be a gazdasági válsággal küszködő dél-európai államok többségénél, pedig ezekben az államokban már korábban sem voltak magasak a termékenységi mutatók. 2010 és 2012 között a TTA erőteljesen csökkent Görögországban, Cipruson, Portugáliában és Spanyolországban. Ennek hatására 2012-ben az európai

1. térkép Teljes termékenységi arányszám az Európai Unió tagállamaiban, 2012

KIVÁNDORLÁS ÉS GYERMEKVÁLLALÁS

Az elmúlt években Magyarországról meginduló tömeges migráció elsősorban a gyermekvállalási életkorban lévő korosztályokat érinti (lásd 11. fejezet). A jelenség közvetlen társadalmi jelentőségén túl rengeteg egyéb kérdést is felvet. Hogyan hat a kivándorlás a hazai gyermekvállalási kedvre? Milyen a kivándorlás és a gyermekvállalás összefüggése? A Magyarországról tartósan külföldre költözött családok a külföldön született gyermekeiket milyen arányban regisztráltatják Magyarországon (is)? Milyen családi események növelik/csökkentik a visszavándorlás esélyét? Ezek a kérdések valószínűleg a következő években a hazai demográfiai kutatások homlokterébe kerülnek.

A 2011. évi nagy-britanniai népszámlálás kapcsán a Brit Statisztikai Hivatal (ONS) elemzést készített az Angliában és Walesben élő bevándorló nők termékenységéről. Ebben az elemzésben a születési statisztikák az anya születési helyére és életkorára vonatkozó adatait vetítették rá a népszámláláskor összeírt, bevándorló populációt alkotó termékeny korú nőkre, így számolván teljes termékenységi arányszámot. Bár az eljárás módszertanilag némiképp vitatható (például mert nem számol a születés körüli, éppen azzal

összefüggő ideiglenes mozgásokkal, melyek nagyban függvényei az érintett államok társadalombiztosítási rendszerének), mégis fontos következtetések levonását teszi lehetővé.

A 2011. évi népszámlálás eredményei szerint a brit és walesi 1,93-as TTA felbontható a helyben született lakosság 1,84-es és a bevándorlók átlagos 2,21-es termékenységi arányszámára. A bevándorlók termékenysége azonban igencsak szóródik a kibocsájtó ország szerint. Míg ez egyik végletet a líbiai bevándorlók jelentik 5,6-os teljes termékenységi arányszámmal, addig a dél-koreaiak vagy olaszok esetén ugyanez az érték csupán 1,1.

A magyarországi születésű anyák által 2011-ben vállalt gyermekek közül 1225 újszülött Angliában vagy Walesben jött világra. (Az összehasonlítás végett: 2011-ben egész Vas megyében 1826 gyermek született.) A vizsgált területen élő magyarországi bevándorlókra számolt teljes termékenységi arányszám 1,63, amely lényegesen meghaladja a Magyarországon ugyanebben az évben mért 1,24-es TTA-t.

A legtöbb volt szocialista ország általános sajátossága, hogy kivándorlóik gyermekvállalási kedve jelentősen meghaladja az otthon maradottakra jellemző értéket. (Angliában és Walesben például a lengyel nők TTA-ja 2,13 volt a lengyelországi 1,3-mal szemben.)

országok közül Portugáliában volt a legalacsonyabb a termékenység, a TTA egyedül itt nem érte el az 1,3-as értéket.

Az Európán belül korábban a tartósan legalacsonyabb termékenységgel rendelkező volt szocialista régió országai egy részének abszolút és relatív helyzete is javult (pl. Lettország, Magyarország). Ezzel szemben a régió más államaiban csökkenés (pl. Lengyelország, Szlovákia) vagy stagnálás

(pl. Szlovénia) volt megfigyelhető. Az adatok értelmezésekor azonban figyelembe kell venni, hogy legalább négy tagállam (Bulgária, Románia, Lettország, Észtország) esetén visszamenőlegesen jelentős adatrevízió is történt a 2011 körül tartott népszámlálások új eredményei miatt.

Összességében – európai összehasonlításban –, a teljes termékenységet tekintve Magyarország relatív helyzete még mindig

nagyon hátrányos, de minimális mértékben javult. A 2012. évi adatok szerint a 27 (akkori) tagállam között hazánk a 22–24. helyen állt a teljes termékenységi arányszámot illetően. A demográfiai adatok vonatkozásában általában pontosnak és megbízhatónak tekinthető, alapvető adatforrásnak számító Word Factbook 2014-es évre vonatkozó becslése szerint Magyarország a 21. helyen áll az EU 28 jelenlegi tagállama között. Ugyanezen becslés szerint a világ rangsorolt 224 állama és kvázi független területe között hazánk pozíciója a 206.

GYERMEKVÁLLALÁSI KOR – A HALASZTÁS VÉGE?

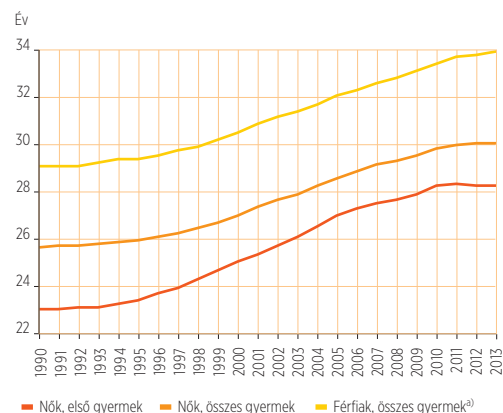
Az elmúlt évtizedekben a gyermekszám és a termékenységi magatartás kritikusan alacsony szintje egyértelműen indokolható volt a gyermekvállalási életkor kitolódásával. A korábbi fiatalkori gyermekvállalási minta megszűnt, és – a nyugat-európai mintát követve – Magyarországon is mind több nő halasztotta első gyermeke vállalását a húszas éveik végéig, harmincas éveik elejéig. Ez a halasztási folyamat azonban 2011-től gyakorlatilag megszűnt. A termékenység idősebb korra halasztódásának legegyszerűbb összefoglaló mérőszáma a nők átlagos kora az első gyermek, ill. az összes gyermek születésekor (2. ábra). Az első gyermek vállalásának átlagos kora az édesanyák esetén 28,2 év volt 2013-ban, amely megegyezik a 2010. évvel, és valamivel alacsonyabb a 2011. és 2012. évi értékeknél. A 2014-es előzetes értékek sem utalnak a halasztás esetleges erőteljes újraindulására. Magyarországon a rendszerváltás óta 2011-ig nem volt példa az első gyermekvállalás átlagos korának csökkenésére, tehát egy igen hosszú folyamat befejeződéséről van szó.

Az összes gyermek vállalásának átlagos kora 2013-ban – és az előzetes becslések szerint feltehetően 2014-ben is – 30,1 év,

szemben a 2011-es 30 évvel, tehát itt is megállt a növekedés. Európai összehasonlításban ezek a stabilizálódni látszó életkori adatok átlagosnak tekinthetőek, ugyanis az EU tagállamokra jellemző érték is pontosan 30,1 év volt 2011-ben (ennél frissebb adat jelenleg nem áll rendelkezésre).

Az édesapák életkora még emelkedett, de a kitolódás tempója igencsak lelassult. 2013-ban Magyarországon egy „tipikus” édesapára a gyermeke születésekor 34 éves volt, szemben a 2011-es 33,7 éves átlagéletkorrall. Ezek a számok azt jelentik, hogy jellemzően 5 évvel tolódtott ki a szülővé válás átlagos kora a rendszerváltás óta hazánkban.

2. ábra. A nők és a férfiak átlagos életkora Magyarországon gyermekük születésekor, 1990–2013

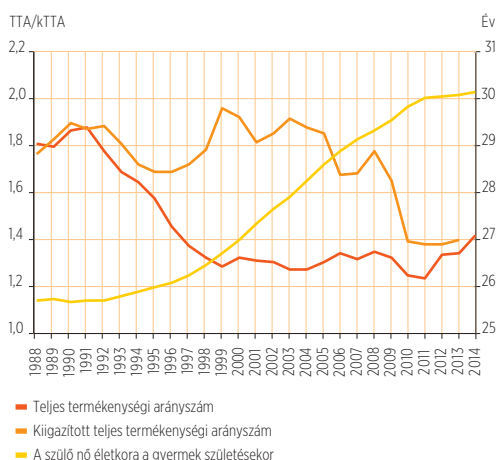
a) Az ismert apák esetén.

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek; saját számítás.

A korszpecifikus termékenységi arányszámok időbeli változásának összehasonlítása (ezeket itt nem közöljük) azonban arra is rámutat, hogy nemcsak egy általános halasztásról van szó, hanem a gyermekvállalási életkor heterogenitásának, szóródásának a növekedéséről is (lásd 7–8. ábra). Vagyis a szülők szempontjából nézve nemcsak arról van szó, hogy későbbi életkorban kevesebb gyermek vállalására kerül sor, hanem hogy egyre kevésbé jellemző az országosan átlagosnak tekinthető gyermekvállalási életkor.

Ezt a folyamatot jól illusztrálja, hogy 1990 és 2013 között a nyolc osztályt végzettek átlagos életkora az első gyermekük születésekor gyakorlatilag nem változott, ellenben az érettségizett (de felsőfokú végzettséget nem szerzett) nők körében csaknem öt évvel kitolódott a szülővé válás átlagos kora (erről lásd részletesebben: KSH 2014).

3. ábra. A teljes termékenységi arányszám (TTA), a kiigazított termékenységi arányszám (kTTA), és a szülő nők átlagos életkora Magyarországon, 1989–2013 között (összes gyermek)

Forrás: Saját számítás.

Ha a gyermekvállalás átlagos életkorának a kitolódása tartósan megszűnik vagy nagyon lelassul, és a termékenység – mind a gyermekszám, mind pedig a TTA – nem emelkedik jelentős mértékben, akkor a termékenységi magatartás átalakulása sokkal mélyrehatóbb lesz, mint amit eddig várhattunk. Feltételezésünk szerint ugyanis eddig a rendszerváltozást követő időszakot jellemző igen gyors, akár évi három-négy hónapos tempójú halasztása torzította, szükségszerűen csökkentette az egyes naptári évek teljes termékenységi arányszámát. Ezen időzíti torzítás kiküszöbölésére a leginkább bevett módszer az úgynevezett Bongaarts- és Feeney-féle *kiigazított teljes termékenységi arányszám* (kTTA). Ez olyan korrigált TTA, amely megmutatja, milyen

magas lenne a termékenységi arányszám az időzíti hatás (halasztás) nélkül. Arról tájékoztat tehát, hogy nézett volna ki az átlagos gyermekszám (TTA), ha nincs halasztás; pontosabban, ha a termékenység helyzetében csak és kizárólag a gyermekvállalás későbbi időszakra való elhalasztása okozná – okozta volna – a változást. Amennyiben a halasztás kiszűrése után nem látszik termékenységcsökkenés, akkor a csökkenés kizárólag a halasztás számlájára írható, viszont ha látszik, akkor a halasztási hatás mellett a termékenység „mennyiségi” csökkenése (quantum effect) is hozzájárult az alacsonyabb termékenységi szinthez.

Ha az elmúlt évek magyarországi trendjeinek alakulását e képzett mutató alapján értelmezzük, az ismerttől eltérő történet keletkezik ki. Abban az időszakban, amikor a gyermekvállalást nagyarányú halasztás jellemezte (2005-ig), a halasztási hatástól megtisztított termékenységi hajlandóságban az 1,8-es szint körüli stabilitás volt tapasztalható. Ez azt jelenti, hogy ebben a korszakban potenciálisan ilyen magas lehetett volna a termékenység, ha nem lett volna halasztás.

Az elmúlt néhány évben viszont a halasztás tempójának lassulásával, a halasztási hatástól megtisztított termékenység szintjének (kTTA) lényeges, 1,8-ről 1,4 alá való csökkenését tapasztalhatjuk. Ez arra utal, hogy a TTA 1,3 körüli stagnálása az elmúlt években már egyértelműen nem a halasztásnak, hanem a gyermekvállalási hajlandóság tényleges, „mennyiségi” visszaesésének a következménye. Azaz: ha az utóbbi szűk évtizedben a termékenységcsökkenés oka csupán a halasztás lett volna, akkor a teljes termékenységi arányszámnak (TTA) a ténylegesen megfigyeltnél lényegesen nagyobb mértékben kellett volna emelkednie az elmúlt években. Mivel ez nem történt meg, úgy tűnik, a korábban elhalasztott és későbbre tervezett gyermekek többsége nem születik meg. Ennek nyilván részben biológiai, részben társadalmi okai vannak. Összességében ez arra utal, hogy az elmúlt

évtizedekben a halasztás „függőnye mögött” egy olyan gyermekvállalási mintaváltás következett be, amelyet nem csupán a későbbi életkorra halasztás, de a gyermekszám szerinti átalakulás is jellemez.

A fenti mutatók gyermekszám szerinti bontása alapján feltételezhető (lásd részletesen: Spéder 2014), hogy jelentős mértékben növekedni fog a végleges gyermektelenség, amelynek mértéke az 1975-ös születési évjáratú nők esetén már 17–18% körüli lesz. Bizonyos társadalmi alcsoportokban még ennél is lényegesen nagyobb arányt fog jelenteni, hiszen például a fővárosi diplomás nők 25%-a már a 2011. évi népszámlálás eredményei szerint sem vállal gyermeket (lásd Korfa 2015/1).

Az egygyermekes nők részarányában szintén növekedés jelezhető előre. Ennek oka a második gyermekek megszületésének csökkenő valószínűsége. A két folyamat eredményként az egészen az ezredfordulóig jellemző kétgyermekes családmodell erőteljes visszaszorulása fog bekövetkezni.

A három- vagy többgyermekesek aránya is valamelyest visszaszorul majd, de jóval kevésbé, mint a kétgyermekeseké. A háromgyermekes családok aránycsökkenésének az oka egyértelműen a kétgyermekes családok arányának visszaszorulására vezethető vissza. A kétgyermekesek között a harmadik gyermek

vállalásának esélye ugyanis – nem függetlenül az előzetes szelekciós hatásoktól és családpolitikai változásoktól – szinte bizonyosan nem csökken, sőt feltehetően növekszik is.

IDEÁLIS GYERMEKSZÁM

A gyermekvállalással kapcsolatos magatartás átalakulását folyamatosan kísérte a gyermekvállalás, vagyis az úgynevezett „ideális gyerekszám” értékeinek átalakulása is. Fontos azonban, hogy az értékek és a viselkedés közötti összefüggés nem is erős, és nem is egyértelmű irányú. A rendszerváltás környékén a termékeny korban lévők (19–49 évesek) mintegy kétharmada két gyermeket, a többiek szinte kivétel nélkül három gyermeket tartottak ideálisnak. A gyermektelenséget, az egyetlen gyermeket, illetve a háromnál több gyermeket nagyon kevesen érezték a legmegfelelőbb családszerkezeti formának. Ezzel szemben a nők mintegy tizede már akkoriban is (nagyobb részben biológiai okokból) gyermektelen volt, és a szinte senki által nem preferált egygyermekes modell tényleges aránya lényegesen meghaladta a háromgyermekes nőkéét. Az előre jelezhetően növekvő gyermektelenség ellenére jellemző módon a gyermekvállalási korban lévők elhanyagolható

1. táblázat. A 18–49 évesek megoszlása az ideális gyermekszám alapján, ill. az adott évben 40–44 éves nők gyermekszám szerinti megoszlása, 1988, 1994, 2013

	1988		1994		2013	
	ideális gyermekszám (18–49 évesek)	tényleges gyermekszám 40–44 évesek	ideális gyermekszám (18–49 évesek)	tényleges gyermekszám 40–44 évesek	ideális gyermekszám (18–49 évesek)	tényleges gyermekszám 40–44 évesek
0 gyermek	0	10	0	8	2	13
1 gyermek	3	23	6	20	12	26
2 gyermek	66	49	62	52	65	40
3 gyermek	27	13	29	14	18	15
4 gyermek	1	3	2	3	2	4
5+ gyermek	1	2	0	2	1	1
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: ISSP adatok; KSH, Termékenységi adattár.

hányada véli ideális helyzetnek egy mai magyar család számára a végleges gyermektelenséget. De az egygyerekes családot megfelelően tartók aránya még mindig elmarad a három gyermeket preferálókétól, noha – mint láttuk – a valóságban az egygyermekesek aránya az elmúlt évtizedekben meghaladja a háromgyermekesekét a 40–44 éves (gyakorlatilag befejezett termékenységű) nők körében is. Ezzel szemben a kétgyermekes családmódot idealizáló aránya alig változott, annak ellenére, hogy – a tényleges családokat tekintve – egy gyorsan visszaszoruló forma. Ezek az adatok – amennyiben időbeliségüket is figyelembe vesszük – arra utalnak, hogy a gyermekszámok átalakulását a családi ideálok megváltozása csak kisebb mértékben befolyásolhatta, inkább az lehet a jellemzőbb, hogy a tényleges trendeket lassan elkezdik követni az ideális családképek változásai.

GYERMEKVÁLLALÁS ÉS ISKOLAI VÉGZETTSÉG

Noha a születési statisztikákból ismert a szülők iskolai végzettsége, nem tudjuk, hogyan változott a szülőképes korú nők iskolai végzettség szerinti összetétele, így a termékenységi magatartás iskolai végzettség szerinti alakulásához szükséges termékenységi arányszámokat a népmozgalmi adatokból nem tudjuk kiszámolni. A számításoknál további gondot jelent, hogy noha alacsony, de az elmúlt években valamelyest nőtt, és nem elhanyagolható a nappali tagozatos tanulók, hallgatók aránya (2010-ben 2,4%, majd 2013-ban 3,0%) a gyermeket vállaló nők körében, illetve – feltehetően – egyre többen gyermekvállalás után szereznek magasabb szintű iskolai végzettséget.

Emiatt tízévente, a népszámlálási eredmények nyilvánosságra kerülése után nyílik lehetőség teljes körű demográfiai adatokon bemutatni az iskolai végzettség és a gyermekvállalási magatartás összefüggését.

2. táblázat. A 40–44 éves nők iskolai végzettség szerinti megoszlása, 1991, 2001, 2011

	1991	2001	2011
Legfeljebb 8 osztály	45	33	17
Érettségi nélküli középfok	10	18	23
Középfok érettségivel	32	33	36
Felsőfok	13	16	23
Összesen	100	100	100

Forrás: KSH, Népszámlálás 1991, 2001, 2011; saját számítás.

A 40–44 éves nők többsége esetén már mind az iskolai, mind a gyermekvállalási karrier lezárultnak tekinthető, így ebben a korosztályban már át lehet tekinteni az iskolai végzettség és a gyermekvállalás kapcsolatát. A probléma áttekintéséhez közöljük a 40–44 éves nők iskolai végzettség szerinti összetételét (2. táblázat) és átlagos gyermekszámát (3. táblázat).

A nők legmagasabb iskolai végzettsége tekintetében a jól ismert, látványos átalakulást figyelhetjük meg (2. táblázat). Míg például 1991-ben a 40–44 éves nők 45%-a legfeljebb 8 osztályt végzett, addig ez az arány 2011-re 17%-ra csökkent. Az alacsony végzettségű csoport arányának csökkenését a szakmunkás és felsőfokú végzettségű csoportok népességi arányának növekedése ellentételezte. A nem érettségizett, de szakmát szerzett nők aránya 10%-ról 23%-ra, míg a diplomások aránya 13%-ról 23%-ra nőtt.

Húsz év alatt lényeges változások történtek az iskolai végzettség szerinti termékenységben (átlagos gyerekszám). 1991-ben még jellemző volt, hogy a termékenység iskolai végzettség szerint ütemesen csökkent. Az elmúlt két évtizedben két folyamatot láthatunk: egyrészt a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők termékenysége nőtt; másrészt az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek termékenysége közeledett egymáshoz, és 2011-re az érettségizettek viszonylagos termékenységi többlete a diplomázottakkal szemben szinte teljesen megszűnt (1,63 szemben az 1,66 gyermek-

kel). A 40–44 évesek átlagos gyermekszáma az iskolai expanzió és a termékenységi magatartásváltozás következménye. A – kvázi befejezett – termékenység 1991 és 2001 között növekedett, de ekkor sem érte el a 2-es szintet. 2001 és 2011 között ugyanakkor egyértelmű csökkenés figyelhető meg (1,95-ről 1,82-re).¹ Jelenleg a termékenységnek egy hármastagolódása vehető észre: a nagyon alacsony végzettségűeké igen magas, a szakmunkás végzettségűeké átlag körüli, az érettségizetteké és a felsőfokú végzettségűeké – egymástól alig különbözve – átlag alatti.

3. táblázat. A 40–44 éves nők átlagos gyerek száma iskolai végzettség szerint, 1991, 2001, 2011

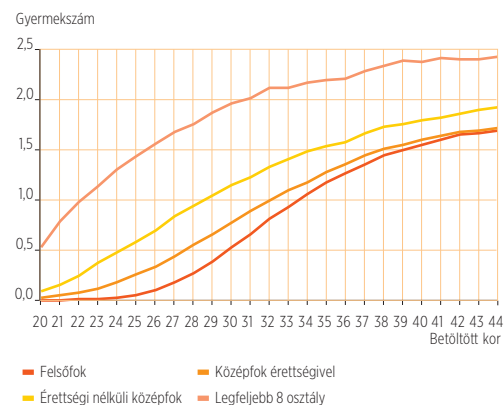
	1991	2001	2011
Legfeljebb 8 osztály	2,15	2,24	2,40
Érettségi nélküli középfok	1,88	1,96	1,85
Középfok érettségivel	1,68	1,77	1,66
Felsőfok	1,59	1,71	1,63
40–44 évesek összesen	1,90	1,95	1,82

Forrás: KSH, Népszámlálás 1991, 2001, 2011; saját számítás.

Az elmúlt években egyes számítások arra utaltak, hogy a diplomás nők gyermekvállalási kedve jelentősen meghaladja az érettségizettekéét (pl. KSH 2014), ám ezt fenti adataink nem támasztják alá. A tévkövetkeztetés részben módszertani okokra vezethető vissza. Azon alapult, hogy a felsőfokú képzésben résztvevőket – legmagasabb iskolai végzettségük szerint – érettségizetteknek minősítették, melynek eredményeként e felsőoktatásban tanuló csoport alacsony gyermekvállalása az érettségizettek gyermekvállalási magatartását mutató arányszámot csökkentette le. Pedig őket indokoltabb a diplomásokhoz számítani, mintegy megelőlegezve, hogy többségük előbb vagy utóbb (legalább alapképzési szintű, BA) oklevelet szerez, hiszen gyermekeiket már jellemzően diplomásként vállalják.

A fentieket a 2011. évi népszámlálás adatait felhasználva mutatjuk be (4. ábra). Az adatok értelemszerűen nem egy születési évjárat adatai, hanem a 2011-ben tapasztalt keresztmetszeti képet vetítik ki (fiktív kohorsz). Látható, hogy a diplomás és leendő diplomás nők (közéjük sorolva a felsőfokú tanulmányaikat folytatókat) 24 éves korukig igen alacsony számban vállalnak gyermeket. A 20-as éveik második felében, 30-as éveik első felében viszont gyorsan nő az átlagos gyermekszám, amely 40 éves kor felett eléri az érettségizettekét. A diplomás nők magas gyermekvállalási kedve tehát nem jelent magas befejezett termékenységet, hiszen elsősorban arról van szó, hogy a diploma megszerzése utáni (rövidebb) termékeny életszakaszban bepótolják azokat a gyermekeket, amelyeket a tovább nem tanulók már korábban vállaltak. Látható az is, hogy a szakmunkások és a max. 8 osztályt végzetek termékenységi előnye 24–25 éves korukig tulajdonképpen kialakul, ezt követően gyermekvállalási kedvük már nem haladja meg az iskolázottabb csoportokét.

4. ábra. 20–44 éves nők átlagos gyermekszáma kor és iskolai végzettség szerint, 2011

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis.

¹ Szembetűnő, hogy a teljes termékenységi arányszám értékei mennyivel alacsonyabbak a befejezett termékenységénél. Ennek jelentős részben az az oka, hogy a 2011-ben 40–44 éves nők a gyermekeik jelentős részét még az 1990-es évek magasabb gyermekvállalási kedvvel jellemezhető első felében vállalták.

Mindent összevetve, Magyarországon a termékenység és az iskolai végzettség között tapasztalt negatív kapcsolat csak megszorításokkal érvényes. Magas a termékenységük az alapfokú végzettséggel rendelkezőknek, akik azonban ma már a népesség egyre kisebb részarányát teszik ki. Közepes a termékenységük a szakmunkás végzettséggel rendelkezőknek. Végezetül, az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek rendelkeznek a legalacsonyabb termékenységgel, ám ők termékenységi pályájuk későbbi szakaszában alig különböznek egymástól.

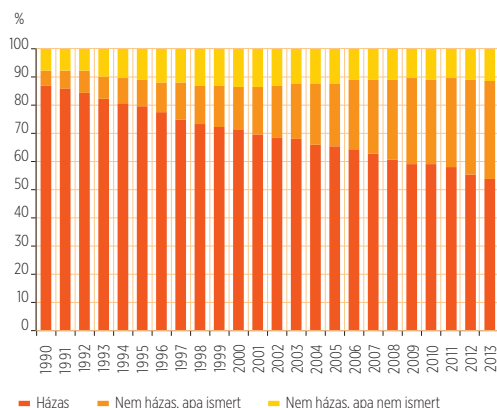
GYERMEKVÁLLALÁS: HÁZASSÁGON KÍVÜLI, ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN, VAGY EGYEDÜLÁLLÓKÉNT

Noha a házasságkötések száma 2010 óta folyamatosan növekszik, ez a növekmény a már gyermekes párok házasságkötései és a többedik házasságok esetén figyelhető meg jelentős mértékben. Ezért lehetséges, hogy a házasságon kívüli gyermekvállalás emelkedésében a 2010-es év csak egy rövid megtorpanást jelentett. 2011–2013-ban ugyanis folytatódott a növekedés, és ez utóbbi évben már a gyermekek 46%-a született házasságon kívül, a 2014. évi előzetes adatok szerint pedig ez az érték már 48%. Ez a trend előrevetíti, hogy, amennyiben nem lesznek hatásosak a házasságkötést preferáló társadalompolitikai beavatkozások (pl. az első házások adókedvezménye), akár már 2016-ban kisebbségbe kerülhetnek Magyarországon a házasságban született gyermekek.

A házasságon kívüli gyermekvállalás többségi magatartássá válása egyébként illeszkedne is az európai trendekhez. Bár a magyar házasságon kívüli gyermekvállalási arány már 1997 óta valamivel az EU 27-ek átlaga felett van (2011-ben például az EU átlag 40% volt a magyarországi 42%-kal szemben), de az Unión belül egyre több országban válik

dominánsná a házasságon kívüli gyermekvállalás. 2012-ben Belgiumban, Bulgáriában, Dániában, Észtországban, Franciaországban, Svédországban és Szlovéniában már a gyermekek többsége ebbe a csoportba tartozott.

5. ábra. Élveszületett gyermekek az anya családi állapota és az apára vonatkozó adatszolgáltatás alapján, 1989–2013 között

Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok.

A házasságon kívül született gyermekek zömmel nem egyszülős családba, hanem élettársi kapcsolatba születnek. Pontos statisztikai adatok azonban nincsenek arról, hogy e gyermekek között mekkora az élettársi kapcsolatban születettek aránya, ugyanis a születéskori adatgyűjtés csupán az anya hivatalos családi állapotára kérdez rá. Külön, célzott adatfelvétel híján az élettársi kapcsolatok arányára közvetett módon lehet következtetni.

A hivatalos népmozgalmi adatok elvileg az apáról is tartalmaznak adatokat. Feltételezhető, hogy azok az anyák, akik a gyermek születésekor nem kívánták vagy tudták megadni az édesapa adatait, igen laza kapcsolatban állhatnak gyermekük édesapjával. 1990 óta a nem házas, de a gyermek apjáról nyilatkozó anyák aránya 5%-ról 35%-ra emelkedett, velük szemben sokkal kisebb mértékben (8%-ról 11 %-ra) nőtt a gyermekük édesapjáról egyáltalán nem nyilatkozó csoportja (lásd 5. ábra).

Nagyon hasonló adatok becsülhetőek az Életünk fordulópontjai nagymintás demográfiai kutatás adatbázisa alapján is. Eszerint a rendszerváltás kori 4%-ról 7% körülre nőtt az egyedülálló anya által vállalt gyermekek száma, míg az élettársi kapcsolatban született gyermekek aránya 7%-ról 35%-ra sokszorozódott meg.

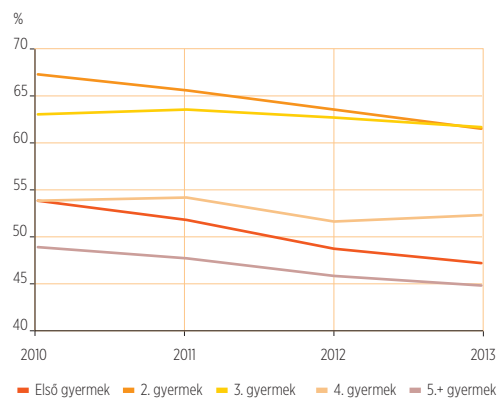
A két adatforrás alapján úgy véljük, célzott speciális vizsgálat nélkül is bizonyosan megállapítható, hogy a szoros párkapcsolaton kívüli (egyszülős) gyermekvállalás jelentősége alig növekedett az elmúlt évtizedekben, és továbbra is meglehetősen ritka jelenség maradt. Ezzel szemben a házasságban született gyermekek aránya az élettársi kapcsolatokkal szemben vesztett teret.

A házasságon kívüli gyermekvállalás előretörését tekintve szimbolikusan mindenképpen egy fontos pontot lépett át a magyar társadalom 2012-ben. Ez volt ugyanis az első év, amikor az első gyermekek többsége immár házasságon kívül született; 2013-ra pedig már 47%-ra csökkent a házasságban szülővé válók aránya. Korábban csupán az nagycsaládosok, ötödik vagy többedik gyermeküket vállaló anyák esetén volt többségében jellemző a házasságon kívüli gyermekvállalás.

Ennek a változásnak a jelentőségét nem lehet alábecsülni, ugyanis innentől a szülővé válás társadalmi ténye, illetve szubjektív élménye az érintettek többsége számára már nem kötődik a házasságkötéshez. Ráadásul területileg vizsgálva még átütőbb a kép: Budapest, Pest megye és Győr-Moson-Sopron megye kivételével minden megyében az első gyermekek többsége házasságon kívül született 2013-ban. Nincs már olyan kistérség (Budapesten csak három budai kerület), ahol az első gyermekek több mint kétharmada házasságban született volna. Ezzel szemben 53 kistérségben az első gyermekek több mint kétharmada házasságon kívül született, de nem ritkák azok a kistérségek sem (Csurgótól Törökszentmiklóson át Ózdig), ahol már több mint háromnegyedük.

A második, harmadik és negyedik gyermekek esetén is egyre jellemzőbbé válik a házasságon belüli gyermekvállalás arányának visszaszorulása, bár ezek az anyák még 2013-ban is többségében házasságban (lásd 6. ábra). Nyilván kétirányú összefüggésről van szó: egyfelől házasságon belül a szülők nagyobb arányban vállalják a második és a harmadik gyermeket, mint élettársi kapcsolatban; másfelől ugyanakkor nő azon párok aránya, akik már csak az első gyermek megszületése után kötnek házasságot. Ebben az esetben az első gyermek még házasságon kívül, míg a második már házasságon belül születik.

6. ábra. Házassági állapotú anyák aránya az élveszületett gyermekek száma szerint, 2010–2013

Forrás: KSH, Népszámlási adatok; saját számítás.

A jelenség terjedése ellenére a házasságon kívüli gyermekvállalás társadalmi meghatározottsága továbbra is elég nagy. A Demográfiai évkönyv adatai szerint 2013-ban a maximum nyolc osztályt végzett, gyermeket vállaló édesanyák mintegy 78%-a (!) nem volt férjezett; ez az arány az első gyermekek esetében 89%. A szakmunkás végzettségű anyák házasságon kívül született gyermekeinek aránya három év alatt mintegy tíz százalékkal nőtt, 2013-ban már 60% volt.

Ezzel szemben az érettségizett anyák szűk többsége még 2013-ban is házas (bár az első gyermekek többsége már itt is házasságon kívül születik). A másik véletlet a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők jelentik: körükben a házasságon kívüli gyermekvállalás – a többi iskolai végzettségi csoporthoz viszonyítva – meglehetősen ritka jelenség, aránya 22%.

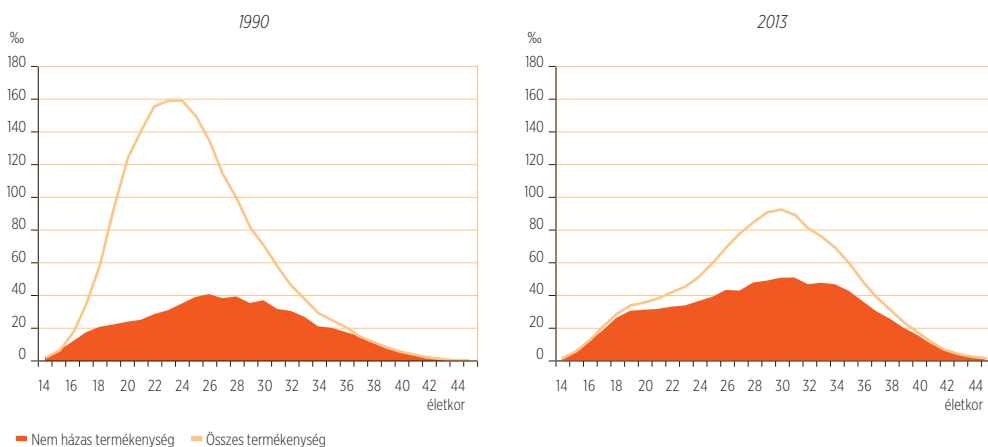
A termékenység alakulásában kulcsszerepet játszik a párkapcsolatok átalakulása: a halasztás, az élettársi kapcsolatok terjedése, a párkapcsolatok bomlékonyságának növekedése. Ezek mind csökkentik a gyermekvállalás valószínűségét, és alacsonyabb gyermekszámmal járnak együtt. A szakirodalom szerint egy új jelenség is hozzájárulhat a termékenység növekedéséhez: a párkapcsolat bomlását (válás, szétköltözés) követő új, tartós párkapcsolatok terjedése. Az érintettek ugyanis az új párkapcsolatukat egyre gyakrabban (további) gyermek vállalásával kívánják megpecsételni.

Nem könnyű persze az ok-okozati összefüggéseket tisztán látni. Köztudott ugyanis, hogy 1990 előtt sokan éppen amiatt házasodtak össze, mert már „úton volt a baba”. Napjainkban ez a jelenség lényegesen ritkább, bár még mindig nem elhanyagolható.

Ha összevetjük a korszpecifikus nem házas és összes termékenységet, azt tapasztaljuk, hogy a rendszerváltás körül a házasságon kívüli gyermekvállalás elsősorban az idősebb korosztályokra, és többnyire a válást követő élettársi kapcsolatokban volt jellemző. Rajtuk kívül csak a különösen fiatal, kiskorú anyák esetében volt gyakori. Ezzel szemben ma minden életkorban jellemző, bár megfigyelhető, hogy fiatalabb és idősebb életkorban a domináns.

A gyermekvállalás családi környezetének ennyire radikális megváltozását részben követte az érintettek értékrendjének átalakulása is. Azzal az állítással, hogy „akik gyereket szeretnének, azoknak mindenképpen házasságot kellene kötniük”, 1988-ban a 18–49 éveseknek (a gyermekvállalási korban lévőknek) még az 53%-a teljesen vagy részben egyetértett, ez az arány 2013-ra 30%-ra csökkent. Az egyedülálló anyák kapcsán megfogalmazott állítás („egy egyedülálló anya is ugyanolyan jól fel tudja nevelni a gyermekét, mint két szülő együtt”) is érdekes lehet, bár a válaszadók itt a válás következményében egyedülálló anyákra is gondolhattak. Ez utóbbi állítás elfogadottsága szintén nőtt valamelyest, de áttörésről nem beszélhetünk. A teljesen vagy részben

7-8. ábra. Nem házas és teljes termékenység (1000 főre jutó házas és összes élveszületés száma) az anya életkora szerint, 1990, 2013

Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok; saját számítás.

egyetértők aránya 22%-ról 31%-ra nőtt 25 év alatt, ami nem mondható átütő változásnak, főleg ha figyelembe vesszük azt is, hogy ennyi idő alatt szinte egy teljes generációcsere történt a gyermekvállalási korban lévő nők körében.

4. táblázat. Gyermekvállalással kapcsolatos állításokkal való egyetértés a 18–49 évesek körében

	Akik gyereket szeretnének, azoknak mindenképpen házasságot kellene kötniük				Egy egyedülálló anyja is ugyanolyan jól fel tudja nevelni a gyermekét, mint két szülő együtt	
	1988	1994	2002	2013	1988	2013
Teljesen egyetért	15,3	23,9	9,2	11,1	3,0	7,6
Egyetért	38,1	17,3	20,1	19,2	18,7	23,3
Egyet is ért, meg nem is	10,3	19,4	20,3	27,0	18,1	33,6
Nem ért egyet	33,5	23,2	30,7	25,5	50,3	23,6
Egyáltalán nem ért egyet	2,7	16,2	19,8	17,2	9,8	11,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: ISSP 1988, 1994, 2002, 2013; saját számítás.

KERESŐMUNKA ÉS/VAGY CSALÁD – A FÉRFIAKKAL SZEMBENI ELVÁRÁSOKRÓL

Széles körben elterjedt vélekedés, hogy a nők nehezen tudnak egyszerre megfelelni a munkahelyi és családi elvárásoknak is, és e „kettős elvárás” feszültsége negatív hatással van a gyermekvállalásra. Vagyis a modern társadalmakban (amelyekben mind a férfiak, mind pedig a nők foglalkoztatása magas szintű) a termékenység alakulását meghatározóan befolyásolja, hogy a nők mennyiben tudják összeegyeztetni a családi szerepeiket a munkahelyi elvárásokkal. Az összehangolás persze sokféle tényezőtől függ: rendelkezésre állnak-e a kisgyermek ellátását biztosító intézmények; mennyire rugalmas a munkapiac és teszi lehetővé a részfoglalkoztatást, vagy igényli a túlmunkát; milyen a férfiak és a nők közötti szerep-, feladat- és munkamegosztás.

Kevesebb szó esik a férfiak családi szerepeiről, jóllehet a családon belüli

szerepek is a férfi szerepekkel együtt határozódnak meg mind az elképzelések (elvárások), mind pedig a gyakorlat (munkavállalás, munkamegosztás) területén.

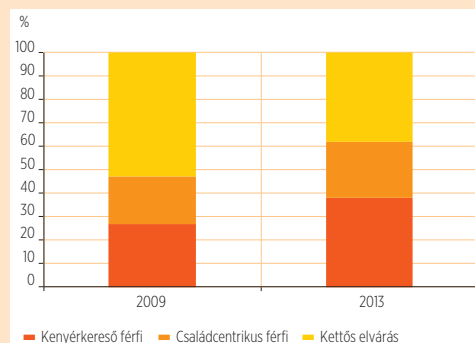
2013-ban újra megvizsgáltuk, hogy milyen elvárások élnek a magyar társadalomban a férfiak családi szerepeit illetően. Azon túl, hogy a magyar társadalom döntő többsége (85 százalék) fontosnak tartja az apaságot a férfiak életében, az igazán lényeges kérdés az, hogy a kenyérkereső férfiszerep vagy a család mindennapjaiban résztvevő férfiszerep az elterjedtebb. A népesség kétharmada (64,6%) egyetért a kereső férfi ideáljával („Sok pénzt keresni a legfontosabb egy férfi életében.”). A népesség fele azonban a gyermeknevelésben résztvevő férfi szerepelképzelést („Egy férfi számára sokkal fontosabb, hogy több időt töltsön gyermekével, minthogy pluszmunkával mindenáron növelje a család bevételeit.”) is támogatja.

A szerepelvárásokat vizsgálva három szerepelvárás-típust különböztettünk meg: a kenyérkereső férfi, a családcentrikus

férfi, és a kettős elvárásnak kitett férfi. 2009-ben a fiatal (50 év alatti) felnőtt népesség körében az a férfiszerep volt a legnépszerűbb (53%), amelyben a férfi mind a hagyományos („anyagiakat” biztosító), mind pedig a modern (a „családi életben résztvevő”) szerepeknek meg tud felelni. A „kenyérkereső férfi” és a modern, a családi életben résztvevő férfi szerepeket kevesebben (27%, ill. 20%) támogatták. Négy évvel később, 2013-ban a fiatal felnőtt népesség körében továbbra is fennmaradt a három orientáció, ám némi hangsúlyeltolódás tapasztalható. Csökkent a férfiakkal szemben kettős elvárást tanúsítók részaránya (38%), és egyértelműen emelkedett, ugyanennyire támogatottá vált a hagyományos „kenyérkereső” férfi szerepet előnyben részesítők részesítők aránya. Végül valamelyest nőtt a családcentrikus férfiszerepet favorizálók aránya is.

Noha a fenti változások számarány-változása igen jelentős, két mérést követően könnyelműség lenne alapvető trendváltásról, a hagyományos szerepelvárások terjedéséről beszélni. Az elmozdulások megítélésünk szerint inkább arra utalnak, hogy a gazdasági recesszió, az anyagilag „nehéz idők” felerősítik a férfiakkal szembeni hagyományos elvárásokat.

Szerepelvárások: apák, 2009, 2013

Forrás: Családi értékek 2009; ISSP 2013; saját számítás.

AJÁNLOTT IRODALOM

Andorka R. (1987): *A gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.

Birg, H. (2005): *A világ népessége. Dinamikus növekedés és leseledő csapdák*. Corvina, Budapest.

Berde É. – Németh P. (2014): Az alacsony magyarországi termékenység új megközelítésben. *Statisztikai Szemle*, 92(3): 253–274.

Harcza I. – Monostori J. (2014): Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon. In Kolosi T.– Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest: 83–109.

Spéder Zs. (2014): Gyermekszám(szcenáriók) – Az új családmodell kontúrjai. In Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában*. KSH NKI, Budapest: 105–128.

Spéder Zs. (2014): Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest: 63–82.

KSH (2014): A népesedési folyamatok társadalmi különbségei. *Statisztikai Tükör*, 126.

Korfa (2015/1): *Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét*. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/issue/view/341>

HONLAPOK

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (KSH NKI): <http://www.demografia.hu/hu>

Központi Statisztikai Hivatal (KSH): <http://www.ksh.hu>

Eurostat: <http://www.ec.europa.eu/eurostat>